

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.25>

КОНСТИТУЦІЙНА КУЛЬТУРА ТА КОНСТИТУЦІЙНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ

Гомонай Василь Васильович

докторант кафедри конституційного
права та порівняльного права
(Ужгородський
національний університет,
м. Ужгород, Україна)

Статтю присвячено питанню конституційної культури та конституційної правосвідомості. Акцентовано увагу на доктринальних підходах щодо поняття правової культури, конституційної культури, конституційної правосвідомості, а також їх співвідношення. Встановлено, що конституційна культура як частина правової культури, є особливим соціально-правовим явищем, яке ґрунтується на конституційному праві та конституційному правопорядку, конституційних цінностях. Правопорядок ЄС не може бути несумісним із конституційним порядком держав-членів, відповідно, конституційний порядок України має бути повністю сумісним з правопорядком ЄС. Виділено такі основні структурні елементи конституційно-правової культури: правосвідомість, конституційне право, конституційно-правові відносини, правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів конституційного права.

Ключові слова: правова культура, конституційна культура, конституційно-правова культура, правосвідомість, конституційна правосвідомість, правопорядок, правопорядок ЄС, повноправне членство України в ЄС.

CONSTITUTIONAL CULTURE AND CONSTITUTIONAL JUSTICE

Homonai Vasyl Vasylovych

doctoral student of the Department of
constitutional law and comparative law
(Uzhgorod National University,
Uzhhorod, Ukraine)

The article deals with the issue of constitutional culture and constitutional justice. The focus is on doctrinal approaches to the concept of legal culture, constitutional culture, constitutional justice, and their relationship. It is established that constitutional culture as a part of legal culture is a special social and legal phenomenon, which is based on constitutional law and constitutional order, constitutional values. The EU legal order may not be incompatible with the constitutional order of the Member States, accordingly, the constitutional order of Ukraine must be fully compatible with the EU law. The following basic structural elements of constitutional-legal culture are distinguished: legal consciousness, constitutional law, constitutional-legal relations, law and order, legitimate activity of subjects of constitutional law.

Key words: legal culture, constitutional culture, constitutional legal culture, legal consciousness, constitutional justice, law and order, EU law, full membership of Ukraine in the EU.

Актуальність дослідження.

Питання конституційної культури та конституційних цінностей в контексті набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору наразі є одним з ключових. В цілому, з моменту проголошення України суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою питання поняття, змісту та особливостей функціонування правової культури перебувало в полі зору вітчизняних вчених [1-5; 8-10; 12]. «Серед численних питань, що постали перед дослідниками євроінтеграції, особливої актуальності набувають питання, пов'язані з розвитком і функціонуванням в нових умовах національних правових культур, оскільки саме культура традиційно розглядається як найбільш статичне, консервативне явище правової дійсності» [11], зазначає М. Окладна.

Мета цієї статті – уточнити співвідношення понять «конституційна культура» та «правова культура», виявити основні структурні елементи конституційно-правової культури.

Виклад основного матеріалу.

На думку В. Сальнікова, правова культура є «...особливим соціальним явищем, яке може сприйматися як якісний правовий стан особи і суспільства, та підлягає структуруванню з різних підстав» [13, с. 150-151]. Вчений розглядає як одну з категорій загальнолюдських цінностей та як найважливіший результат загальнодемократичних завоювань прогресивного людства саме правову культуру особи і суспільства. «Вона стає невід'ємною складовою цивілізованості та правової держави» [13, с. 150], наголошує В. Сальніков.

Правову культуру як сферу людської практики, що являє собою сукупність норм, цінностей, юридичних інститутів, процесів і форм, які виконують функцію соціальної орієнтації людей у конкретному суспільстві (цивілізації) визначає Т. Синюкова [15, с. 473].

Дискусіїв юридичній науці викликав висновок А. Венгерова, що «правова культура є більш високою і цілісною формою правосвідомості» [6, с. 585]. В. Співак наголошує, що «з таким визначенням погодитися не можна, оскільки правосвідомість є одним з елементів правової культури та однією з її характеристик» [16, с. 18-19].

«У сучасній правовій науці існує кілька підходів до визначення та розгляду правової культури як соціального явища, що аналізується в усій сукупності найважливіших компонентів юридичної реальності. Тривалий час у юридичній науці домінував функціональний підхід, в якому правова культура розглядалася як сукупність усіх компонентів, суб'єктів юридичної надбудови держави в їх реальному функціонуванні з метою прогресивного розвитку соціального організму та постійного збагачення правових предметних форм (юридичних культурних цінностей). Прихильники цього підходу особливо наголошують на необхідності аналізу відповідності діяльності суб'єктів права вищим досягненням у юридичній царині, зокрема, у сфері правової ідеології, яка включає такі категорії правових цінностей: законність, справедливість, рівноправ'я, повагу до прав громадян та виконання ними обов'язків» [16, с. 18-19]. зазначає В. Співак.

В юридичній доктрині є точка зору, відповідно до якої «... правова культура є специфічним соціоправовим феноменом, який визначає якісний стан життя суспільства на кожному етапі його розвитку та обумовлюється розгорнутою системою політичних, економічних, соціальних, етичних та юридичних факторів. Правова культура – це обумовлений соціально-політичним та економічним устроєм якісний стан правового життя суспільства, який полягає у досягнутому суспільством рівні розвитку правової діяльності; ступені досконалості юридичних актів й інших текстів правового

характеру; розвиненості правової свідомості та правового розвитку суб'єкта в цілому; ступені гарантованості державою свободи поведінки особистості в комплексі з її відповідальністю перед суспільством» [14, с. 25]. «Таке визначення правової культури поєднує два підходи щодо тлумачення цього складного соціального явища – з позицій ідейно-правового стану суспільства на певному етапі його розвитку та з точки зору з'ясування сукупності суб'єктивно-психологічних характеристик правової культури (знання права, вміння застосовувати закон, повага до нього, формування почуття законності та справедливості)» [16, с. 20], підкреслює В. Співак.

Більше того, В. Співак слушно наголошує, що «...правова культура, як частина загальної культури суспільства, є особливим соціальним явищем, що ґрунтується на праві та правопорядку, на загальнолюдських правових цінностях та має характерні для неї ознаки, до яких прийнято відносити рівність, свободу та справедливість. Пріоритетною ознакою правової культури є рівність, яка полягає в тому, що права людини, незважаючи на свою неповторність і особливість, взаємодіють як рівні один з одним. Наступною, не менш важливою ознакою правової культури є свобода, зміст якої полягає в тому, що право поширюється лише на вільних громадян, причому свобода означає дещо більше, ніж лише можливість кожного учасника правовідносин виявляти свою волю і проводити свою лінію поведінки. Свобода в сфері права виключає самоуправство та свавілля, оскільки в цьому випадку право виступає як форма, норма і міра свободи. Особливість свободи виявляється у тому, якщо особа хоче бути вільною, то вона повинна співвідносити власну волю з визнанням волі інших. Саме так виникають правові відносини. До ознак правової культури слід віднести і справедливість, яку слід розглядати як еквівалентність та збалансованість прав та обов'язків, що знаходяться у правових відносинах суспільних суб'єктів. Причому справедливість, як ознака права, може істотно відрізнитися від соціальної і моральної справедливості. Правова культура виявляється внутрішньою духовною стороною правової системи в суспільстві й пронизує правосвідомість, право, правовідносини, законність, правопорядок, правотворчу, правозастосовчу та будь-яку іншу юридичну діяльність у сфері функціонування права в суспільстві» [16, с. 20].

«Оскільки базовими цінностями західноєвропейської правової культури виступають особистість, добробут, порядок, суспільне благо, а вузловими ідеями – ідеї свободи, верховенства права, невід'ємність прав людини, демократії, правової держави, громадянського суспільства, то фундаментальними принципами правової культури спочатку країн Західної Європи, а сьогодні – Європейського Союзу є індивідуалізм, раціональність, лібералізм, субсидіарність і пропорційність, законність. Слід зазначити, що завдяки насамперед європейській інтеграції сфера впливу принципів правової культури Західної Європи сьогодні не обмежується лише західноєвропейським правосвідомістю. Оскільки принципи не тільки засвоюються в процесі правової соціалізації, але й поширюються за допомогою політико-правової ідеології, з'являється ймовірність їх прояву в правосвідомості суспільств держав (Країни Східної і Південної Європи, республіки колишнього СРСР), які мають інші культурні традиції в правовій сфері, завдяки взаємодії з політикоправовими системами Західної Європи» [11], зазначає М. Окладна.

Дашковська О. та Ісакова В. підкреслюють, що «Принципи європейської правової культури стосовно європейського права виконують функцію духовно-культурної основи, що лежить в основі його норм, а також забезпечують стабільність і єдність його системи. Справедливість даного висновку пояснюється наступним. Проблема інтеграції правових систем не може бути вирішена виключно за допомогою уніфікації позитивного права і правозастосовної практики. Обов'язковою умовою ефективної

інтеграції є уніфікація правокультурних принципів. Ігнорування цієї вимоги під час інтеграційного процесу в правовому просторі неодмінно матиме негативні наслідки як для подальшої міждержавної взаємодії, так і для розвитку самої інтеграції, і навіть може стати причиною дезінтеграційних процесів. Разом з тим слід зважати на те, що формування принципів правової культури – це тривалий еволюційний процес. Тому вихідна спільність етимологічно-генетичних коренів сама по собі ще не є достатньою передумовою для зближення національних правових культур. Чим більш істотним за своїм змістом і тривалим за часом була розбіжність між системами історич- Аналіз практики опосередкованого впливу правокультурних принципів на правосвідомість дозволяє дійти висновку, що сфера дії західноєвропейської правової ідеології як інструменту поширення таких принципів в сучасних умовах розширюється. Вплив західноєвропейської правової ідеології на правосвідомість постсоціалістичних суспільств виявився досить суттєвим і в цілому позитивно позначився на адаптації законодавства цих країн до законодавства ЄС. Однак рівень сприйняття принципів правової культури Західної Європи в правосвідомості східноєвропейських народів не завжди є достатнім. Це пояснюється тим, що чим меншою була область перетину цінностей взаємодіючих правових систем, тим менш істотним виявляється вплив західноєвропейської правової ідеології на правосвідомість інших суспільств» [7, с. 239-241]. «Сучасний етап європейської інтеграції, обумовлений вступом до ЄС не лише країн Східної Європи, але й колишнього СРСР є унікальним, оскільки до цього інтеграційні процеси охоплювали лише держави, які характеризуються очевидною спільністю не лише економічних і політичних систем, але й правових культур, що знаходило своє вираження в єдності характерних для них правокультурних принципів, що значною мірою обумовлювало успіх трансформації національних правових систем» [11], підкреслює М. Окладна.

Т. Михайліна в монографічному дослідженні «Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи» переконує, що саме правосвідомість належить до категорій, доктринальне та практичне значення яких складно переоцінити [12, с. 5]. «Це відбувається в силу того, що вона завжди „балансує на межі“ всіх без винятку правових явищ, тобто забезпечує функціонування правової системи. Більше того, вона розкриває взаємозв'язок юридичних феноменів з оточуючими явищами, які виходять далеко за межі юридичної сфери. Сукупність зазначених точок впливу створює підґрунтя для руху правової системи, її розвитку або ж її регресу. Отже, правосвідомість переміщується з категорії другорядних правових феноменів, – оскільки тривалий час вона розглядалася виключно усередині системи права, – до відносно самостійного елементу правової реальності, який, на додачу, опосередковує функціонування усіх інших, тобто інтегрує усі елементи правової системи, надає їй власне якості системності та функціонального спрямування» [12, с. 5], зазначає вчена.

«Синергетика правової системи виявляється у її самоузгодженні, саморозвитку, які відбуваються за рахунок безперервної взаємодії правової ідеології, системи права та юридичної практики. Але зазначений взаємозв'язок виникає не сам по собі. Логічно передбачити певні пов'язуючі ланки, що відіграють роль „провідника“, забезпечуючи взаємопроникнення та взаємовплив усіх елементів правової системи. І однією з таких ланок, безумовно, виступає правосвідомість, яка формує можливість утвердження концептуальних підходів до права, втілення їх у самій сутності правових приписів з наступним відбиттям форми і змісту цих приписів на фактичній поведінці особи. Таким чином, визнаючи синкретичність правової системи, як відкритої та нелінійної, і розкривши роль у ній правосвідомості, можна акцентувати увагу на праксеологічному аспекті цього дослідження завдяки виявленню інтегративно-синергетичної ролі

правосвідомості» [12, с. 16], йдеться в сучасній юридичній доктрині. «Синергетичну роль правосвідомості у правовій системі держави легко прослідкувати, заглибившись в онтологічні та функціональні особливості всіх її уявних компонентів. Оскільки правова норма без її відбиття у свідомості особи залишиться лише словами на папері, а відповідно, не виконуватиме свого регулятивного призначення. І лише будучи сприйнятим особою, цей припис створює внутрішній імператив, який може суттєво варіюватися залежно від позитивного чи негативного його сприйняття, що у кінцевому результаті втілюється у фактичній правовій поведінці особи. З наведеного очевидним стає висновок про фундаментальну роль правосвідомості у правовій системі будь-якої країни. Правосвідомість виступає у вигляді пов'язуючої ланки, що збалансовує роботу елементів правової системи, забезпечує її самокерованість, передає зміни у кожному компоненті правової системи на наступний рівень Виходячи із вищезначеного, поряд із традиційно визначеними складовими правової системи (система права, правова ідеологія та юридична практика), функціонує відносно самостійний елемент правової реальності – правосвідомість, який не можна у повному обсязі включити до будь-якого з перелічених базових елементів через постійний вихід правосвідомості за їх межі. Також не є можливим повноцінне виділення досліджуваної категорії в окремий компонент, оскільки у будь-який момент часу через правосвідомість забезпечується уся множина зв'язків, які відбуваються всередині системи права. Тому можна констатувати існування правосвідомості як розумово-психологічної категорії, в якості відносно незалежного елемента правової системи, що забезпечує її інтегративно-синергетичні властивості та відображає сукупність знань, уявлень та емоцій щодо фактичного і бажаного стану правових феноменів», висновує Т. Михайліна [12, с. 16].

Аналіз вищенаведених точок зору є підставою для визначення структури правової культури. Отже, структурними елементами правової культури є правосвідомість, право, правові відносини, законність і правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів, державні правові інститути, юридична наука, юридичні акти, правосуддя тощо.

Крім перерахованих елементів правової культури, варто зазначити, що до структури правової культури входять три базові блоки, а саме: правова психологія (правові почуття, емоції оціночні поняття щодо права чинного та права бажаного, елементи настрою щодо конкретних правових явищ та ситуацій); правова ідеологія (правові ідеї, теорії, поняття й категорії); правова поведінка (правова активність громадян, рівень правових умінь та навичок особи).

Висновки.

1. Конституційна культура як частина правової культури, є особливим соціально-правовим явищем, яке ґрунтується на конституційному праві та конституційному правопорядку, конституційних цінностях.

2. Правопорядок ЄС не може бути несумісним із конституційним порядком держав-членів, відповідно, конституційний порядок України має бути повністю сумісним з правопорядком ЄС.

3. Виділено такі основні структурні елементи конституційно-правової культури: правосвідомість, конституційне право, конституційно-правові відносини, правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів конституційного права.

Список використаних джерел:

1. Deshko L. Application of Legal Entities to the European Court of Human Rights: a Significant Disadvantage as the Condition of Admissibility. *Croatian International Relations Review*. 2018. 24 (83). P. 84-103.

2. Deshko L. European Standards of Human Rights: Course book. Donetsk: Modern Printing (Suchasny Droom), 2013. 142 p.
3. Deshko L. Restitutio in integrum: підходи Європейського суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. №5. С. 365-368.
4. Deshko L. Structural Elements of International Legal Mechanisms for Ensuring The Everyone's Right to Seek Rights Protection in International Judicial Institutions or in the Relevant Bodies of International Organizations. *Закон и жизнь*. 2013. №12/3. С. 64-67.
5. Deshko L. The principle of «de minimis non curat praetor» in International Law. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. №4. С. 5-15.
6. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник. М., 1998. 598 с.
7. Дашковська О. Р., Ісакова В. М. Правова свідомість як елемент правової реальності. *Проблеми законності*. Х., 2009. Вип. 103. С. 239–241.
8. Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових станів та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2017.
9. Дешко Л. Правове регулювання господарювання в сфері охорони здоров'я: проблеми вдосконалення спеціального законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 5. С. 57-62.
10. Дешко Л., Боднар О. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Правничий часопис Донецького університету*. 2008. № 2. С. 76-81.
11. Окладна М. Правова культура і її роль у формуванні правопорядку ЄС. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11514/1/Okladna.pdf>
12. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія / Т. В. Михайліна. Вінниця, 2018.
13. Сальников В.П. Правовая культура. Актуальные проблемы теории права. Под ред. К.Б. Толкачева и А.Г. Хабибулина. Уфа, 1995.
14. Семитко А.П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс. Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1990. С. 25.
15. Синюкова Т.В. Правовая культура. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Матузова Н.И. и Малько А.В. Саратов, 1995.
16. Співак В.І. Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право муніципальне право. Київ, 2004. С. 18-19.